Музика О.О. Чинники активності технічно обдарованих підлітків // Обдарована дитина, 2002. – №2. – С.44-48.

ЧИННИКИ АКТИВНОСТІ ТЕХНІЧНО ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ

У результаті тривалих спостережень за роботою дітей у технічних гуртках та проведених психологічних досліджень ми дійшли до висновку, що технічно обдаровані підлітки мають високий рівень мотивації досягнення.

Особливо інформативним виявився аналіз змісту оповідань ТАТ (тематичний апперцептивний тест для вимірювання мотивації досягнення (адаптація М.Ш. Магомед-Емінова)), який дозволив виділити ряд якостей технічно обдарованих підлітків, що можуть розглядатися як самостійні стійкі особистісні чинники творчої активності. Серед них усвідомлення власних здібностей, наполегливість, самостійність, проекція в майбутнє і реалістичність.

Усвідомлення власних здібностей стає одним із чинників психічного розвитку дитини з досить раннього віку. У підлітковому віці цей чинник висувається в розряд провідних. Аналіз оповідань ТАТ, зроблених технічно обдарованими підлітками, показує, що переважна більшість із них пронизана конструктами, що вказують на складну внутрішню роботу, спрямовану на усвідомлення власних здібностей. Виділяється ряд моментів, які, можливо, складають етапність цього процесу. Це, насамперед, початковий подив, здивування, що пов’язані з першими успіхами: “він ніколи не думав, що його проект виявиться найкращим”, “він радіє, бо несподівано отримав п’ятірку”. Підлітки потребують кваліфікованої оцінки власних досягнень: “студент не наважується взяти участь у міжнародному конкурсі. Він побоюється, що рівень його проекту занизький. Професор переконує його, що він може перемогти”.

Нерідко, особливо у молодших підлітків, в оповіданнях фігурують порівняння досягнень, які, безумовно, сприяють самооцінці здібностей: “модель, виготовлена конкуруючою фірмою, виявилася кращою; конструктор переживає і радиться з інженером, як виправити становище”, “мама заспокоює хлопчика. Вона каже, що друге місце на конкурсі скрипалів – це добре. А йому все одно прикро. Він думав, що буде першим”. Таким чином, усвідомлення власних здібностей стимулює активність підлітків,

© Музика О.О., 2002

спрямовуючи їх на досягнення.

Технічна творчість вимагає тривалих зусиль і багатьох умінь. Буває, що одна модель виготовляється протягом кількох років. Це сприяє усвідомленню підлітками того, що швидкість оволодіння певними вміннями є важливим, але не визначальним критерієм високих здібностей: “переживає, бо зіпсував модель”, “поспішиш – людей насмішиш”. Як показали дослідження О.І. Кульчицької, важливою у цьому процесі є емоційна підтримка діяльності. Отже, усвідомлення й оцінка здібностей є не одномоментним ситуативним актом, а тривалим процесом, ключову роль у якому відіграє результат діяльності, а це в свою чергу актуалізує мотиви досягнення.

Усвідомлення і висока самооцінка власних здібностей взаємопов’язана з однією із визначальних особливостей технічно обдарованої особистості – ***здатністю ставити перед собою реалістичні цілі***. Це характерно не лише для підлітків, а й для дорослих. Так, наприклад, сучасники С.П. Корольова серед його найзначиміших якостей виділяли реалістичність. Він сам неодноразово говорив, що потрібно безжалісно відкидати те, чого не можна втілити в метал.

Ці факти добре узгоджуються із даними, отриманими рядом зарубіжних дослідників. Зокрема, було виявлено закономірність, суть якої полягає в тому, що у суб’єктів з високим рівнем мотивації досягнення суттєво не підвищується рівень домагань в ситуації успіху. У роботі "Мотивація і діяльність" Г. Хекхаузен пише про те, що багаторазово підтверджено такий факт: з ростом мотиву досягнення не спостерігається відповідного збільшення рівня домагань, швидше віддається перевага трохи завищеним, але досяжним цілям, а нереалістично високі відхиляються.

Люди, що мають низьку мотивацію досягнення, схильні до збереження чи заниження складності задачі для того, щоб зберегти самооцінку. Близько третини досліджуваних після успіху, навпаки, нереалістично завищують рівень домагань, що веде до невдачі. Отже, ці крайні випадки не ведуть до прогресу в розвитку здібностей, оскільки низький рівень складності чи постійні невдачі блокують розвиток мотивації досягнення.

Таким чином, у обдарованих підлітків, що мають високу мотивацію досягнення, вибір цілей спонтанно відбувається, висловлюючись терміном Л.С. Виготського, у зоні найближчого розвитку, що безумовно веде і до розвитку вмінь і навичок і, в цілому, до розвитку здібностей.

© Музика О.О., 2002

На відміну від пересічних підлітків, які в оповіданнях ТАТ схильні до мрій та фантазій, обдаровані підлітки змальовують досить реалістичні події, які цілком могли відбутися тут і тепер. Лише подекуди описуються ситуації, які можна віднести до області наукової фантастики. Типовим для обдарованого підлітка є таке переживання успіху, в результаті якого він прагне "зробити ще кращу модель", а не покращити життя народу чи людства, як це трапляється частенько серед їх гіперсоціальних, мрійливих, але дещо відірваних від реальності однолітків.

Коли розглядати ***наполегливість*** у руслі дослідження мотивації досягнення, то стає зрозумілим, що вона зв'язана і з усвідомленістю здібностей, і з реалістичністю поставлених цілей. Наполегливість у технічній творчості полягає у тривалій зосередженості зусиль на одній проблемі. Це обумовлюється особливостями даної діяльності і усвідомлюється підлітками: "вчений, котрий тримає передавач, дуже довго і ретельно працював над цим винаходом", "він удосконалює свою роботу, заповнюючи нею весь свій вільний час".

Характерним для технічно обдарованих підлітків є підкріплення наполегливості з боку процесуальних мотивів, яке вони досить успішно піддають рефлексії: "він думає, як написати книгу краще. Натхнення заставило його. Я розумію натхнення не буквально. У мене не буває такого натхнення. ...Натхнення, це коли ти робиш те, що задумав, і бачиш, що тобі це вдається". У цьому уривку проглядається ще одна цікава особливість наполегливості – її зв'язок з цінністю, привабливістю мети. Вище вже було відзначено, що технічно обдаровані підлітки намагаються обирати реалістично складні цілі, тому їх цінність досить значна і антиципація успіху детермінує і підтримує наполегливість.

Наполегливість технічно обдарованих підлітків відмінна від звичайної старанності. Вона має зв'язок з ціллю, який опосередкований усвідомленням високого рівня власних здібностей і реалістичною складністю мети, що в свою чергу тісно зв'язано із самооцінкою. Наполегливість – це не ситуативна якість, а риса особистості технічно обдарованого підлітка. Але, слід зазначити, проявляється вона в основному тоді, коли маються перераховані вище зв'язки, що виступають умовами її актуалізації. Відтак для технічно обдарованих підлітків досить типовими є парадоксальні, на перший погляд, ситуації, коли переможець змагань і конкурсів високого рівня тижнями не

© Музика О.О., 2002

може зібратися полагодити зіпсований вимикач чи замок.

Однією із особливостей, що визначають привабливість мети, є ***самостійність*** у її виборі. Нав'язування задачі, здійснене у будь-якій формі, відразу ж знецінює її як мету діяльності. Припущення, що досліджуваним підліткам вдалося досягти високого рівня розвитку здібностей в технічній творчості саме тому, що вони самостійно її вибрали, має цілком вагомі підстави, особливо коли взяти до уваги спосіб, у який проходять заняття в технічних гуртках. Там підліток, на відміну від школи, вільний у виборі моделі, яку він має виготовляти, має досить значну свободу у виборі матеріалів і технологій її виробництва, а також у значній мірі самостійно вибирає темп і тривалість роботи.

Самостійність є проявом суб'єктності – фундаментальної властивості особистості, що повною мірою проявляється саме у творчій діяльності. Л.І. Божович, спираючись на щоденникові записи В.С. Мухіної та Н.А. Менчинської, відзначає, що прагнення до самостійної постановки мети проявляється уже в 2-3-річних малюків, і то в дуже різкій, навіть категоричній формі. Коли їм ставить задачу дорослий, діти не виконують її доти, доки не озвучать її для себе і, таким чином, ніби самі її для себе ставлять. Культурно обумовлена конвенційність згладжує зовнішні прояви цієї суперечності у підлітків, але внутрішня опозиція зовнішньому тиску особливо для цього віку не зменшується, а збільшується.

На експериментальному рівні проблема самостійності досить грунтовно вивчалася зарубіжними психологами. Так, М. Гебхард встановив, що привабливість завдання особливо зростає, якщо воно вибране самим досліджуваним, а не просто пред'явлене експериментатором.

Оповідання ТАТ, написані обдарованими підлітками, містять дуже мало ситуацій, які б вимагали допомоги. Ті ж, які зустрічаються, пов'язані не з допомогою у визначенні мети, загального напряму роботи, а окремих технологічних моментів, суть яких, як правило, зводиться до того, щоб "зіставити декілька варіантів і вибрати найкращий".

Самостійність розвивається не лише внаслідок того, що дитина займається технічною творчістю. Вона є до деякої міри і причиною, і умовою як самих занять, так і мотивації творчої активності.

Характерною особливістю технічно обдарованих підлітків є їх ***орієнтація в майбутнє***. У підлітковому віці збігаються в часі такі важливі

© Музика О.О., 2002

для розвитку особистості процеси як професійне самовизначення, оволодіння системою соціальних ролей, побудова життєвих планів тощо. Хоча творча діяльність є в значній мірі самодостатньою у плані мотивації, все ж вона не може бути не включеною в систему загальножиттєвих перспектив. Технічна творчість у такому контексті виглядає особливо придатною для включення в життєві плани, оскільки вона "приземлена", тісно зв'язана з побутом.

Л.І. Божович, Є.І. Головахою та іншими дослідниками показано, що детермінація поведінки життєвими планами набуває стійкого характеру у 15 років. Н.Н.Толстих вважає, що це відбувається уже в 13 років.

До основних характеристик мотивації досягнення Д. Мак-Клеланд з колегами відносить її здатність бути антиципаційною чи випереджальною.

У оповіданнях ТАТ, отриманих при дослідженні технічно обдарованих підлітків, чітко прослідковуються ці тенденції, індикатором яких є протяжність перспективи в тематично зв'язаному з досягненням переживанні. Для прикладу: "він і надалі писатиме багато історій і стане відомим письменником", "він (хлопчик) закінчить інститут і буде інженером".

Навіть, якщо не всі досліджувані підлітки, ставши дорослими, займатимуться технічною творчістю, не підлягає сумніву, що високий рівень мотивації досягнення буде перенесено на інші види діяльності.

Олена Музика,
м. Житомир

© Музика О.О., 2002